

Археологически институт Музей

Археологическият институт с музей при Българската академия на науките е най-старата музейна институция в България. Веднага след Освобождението от турско робство, по време на дейността на Временното руско управление, заедно с формирането на структурите на съвременната българска държава, започва и нейното изграждане. След създаването на Публичната (Народната) библиотека, към нея е обособена музейна сбирка, която скоро прераства в музеен отдел. Попълването му със старинни предмети става основно чрез дарителство, благодарение на активността на учителите от страната, които из-

пращали в София всичко, което според тях има историческа стойност.

Обособяването на музейния отдел в самостоятелна институция с „нарочен персонал“ става през 1892 г., а Указът на княз Фердинанд I от януари 1893 г. узаконява учреждението Народен музей със самостоятелен бюджет и печат, като му предоставя сградата, в която и днес се помещава: Буюк джамия. Паметник на културата, построен в края на XV в., тя е най-старата запазена джамия в София. По данни от писмени извори се приема, че се е наричала Джамията на великия Махмуд паша. Махмуд паша е велик везир на султан Мехмед II Завоевател (1451-1487). В запазения си вид Буюк джамия е

01. Поглед към сградата на Музея (Буюк джамия, крайт на XV в.).

02. Зала Праистория.

квадрат с дължина 36,6 м, ориентирана по посоките на света. Това пространство е разделено от четири стълба и съответстващите им пиласстри на 9 еднакви квадрата, над всеки от които има кубе, стоящо на пандантиви. Всички кубета са с еднакъв диаметър, поддържат се от заострени арки и са покрити с оловни листове. Стените на джамията са градени от каменни блокчета, споени с хоросан и обградени с тухли – т.нар. клетъчен градеж, характерен за османското строителство.

В Националния археологически институт с музей се съхраняват десетки хиляди находки от българските земи, илюстриращи развитието на обществата от първите заселници на Балканите (преди около 1,5 милиона години) до късното средновековие. Част от тях са представени в постоянната експозиция на музея. Експонатите са паметници от изключителен интерес не само за българската, но и за световната публика и често участват в международни изложби в

различни краища на света.

Постоянната експозиция на музея е организирана хронологически и тематично в четири зали.

Зала «Праистория» представя културата и бита на най-ранните обитатели на днешните български земи, както и хронологията, периодизацията и районирането на праисторическите култури на територията на днешна България – от палеолита (1,5 милиона – 10000 г. пр. Р. Хр.) до средната бронзова епоха (2000 – 1600 г. пр. Р. Хр.). От голям интерес както за специалистите, така - и за любителите са експонатите от няколко обекта, изключително важни за праисторията на България, на Балканите и на Европа: пещерата Козарника (Белоградчишко) и селищните могили Караново и Езеро (Новозагорско). Находките от Козарника са най-ранните документирани следи от човешко присъствие в Европа, датиращи от преди около 1,5 милиона години. Колекциите от Караново и Езеро дават възможност на посетителя да се запознае с последователното

03. *Керамичен антропоморфен съд от селищна могила Габарево, Казанлъшко. Халколит (V хилядолетие пр. Хр.).*

развитие на обществото през неолита, халколита и ранната бронзова епоха (от около 6000 до около 2000 г. пр. Р. Хр.). Представени са характерните за различните периоди керамични съдове, сечива и оръжия от камък, кост, рог, мед и бронз. Специално внимание е отделено на богатата колекция от антропоморфна и зооморфна пластика от различни обекти, която демонстрира както уменията и естетическите виждания на древните хора, така и техния светоглед и религиозни представи.

В т.нар. „Централна зала“ на Музея експозицията е организирана хронологически в четири основни теми: Тракия и елинският свят; Тракия и Рим; Византия; Каменната летопис на българите.

Тракия е представена чрез находки, датиращи от къснобронзовата (краят на II хил. пр.

Хр.) до късноелинистическата епоха (краят на I хил. пр. Р. Хр.). Сред тях се отличават керамичните съдове и антропоморфни фигурки с инкрустирана украса, каменните калъпи за брадви, бронзовата статуетка на елен от Севлиево, Габровско (VIII в. пр. Хр.), части от най-характерното за тази епоха предпазно и нападателно въоръжение: шлемове, броня, наколенници, мечове, върхове на копия, както и находки от монументалната гробница в могилата Мал тепе при Мезек, Свиленградско и от тракийския град Севтополис. Гробницата при Мезек със своята дължина от 32 м. е най-голямата открита досега в източната половина на Балканския полуостров; тя се състои от дълъг дромос (коридор) с дължина 20,65 м. и три помещения. В експозицията са включени предмети от инвентара на няколко погребения, извършени в нея в периода от втората половина на IV – началото на III в. пр. Р. Хр. Сред тях с особена стойност са богато украсеният железен нагръдник с позлата и златните накити. Силно впечатляваща е бронзовата статуя на глиган, точно копие на откритата в южната периферия на могилата, сега намираща се в колекцията на Археологическия музей в Истанбул. Севтополис, днес под водите на язовир Копринка,

04. *Керамичен зооморфен съд от селищна могила Караново, Новозагорско. Халколит (V хилядолетие пр. Хр.).*

05. Централна зала.

06. Централна зала. В близък план – надгробна стела от некропола на Аполония (“Стелата на Дейнес”). Начало на V в. пр. Хр.

07. *Находки от късната бронзова епоха. XVI-XI в. пр. Хр.*

Казанлъшко, е град основан от тракийския цар Севт III през ранноелинистическата епоха. От града и от неговия могилен некропол освен съдове и накити произхождат и интересни предмети, свързани с домашни култове – оловна змия, кернос, както и известният Севтополски надпис.

В експозицията са представени паметници от некрополите на елинските колонии

09. *Глава на Аполон, изработена от бронз с позлата. Сердика, II в.*

08. *Мраморна статуя на “тракийски конник” от Брестник, Пловдивско. III в.*

(апойкии), разположени по Черноморското и Егейското крайбрежие. Сред тях преобладават надгробни релефи, керамични и стъкленни съдове, теракоти, алабастрови и метални предмети. Надгробната плоча на Дейнес, син на Анаксандър, с изображение на млад мъж с куче е една от малкото запазени стели от този тип от архаичната епоха. Впечатляваща също е и бронзовата хидрия от Несебър с апликации, изобразяващи Борей и Оригия (IV в. пр. Р. Хр.).

Голяма част от изложените в тази зала находки датират от римската епоха. Предимно скулптурни и епиграфски паметници, те произхождат от северна и южна България – територия, в която през тази епоха се основават провинциите Мизия, Тракия и Македония. Представени са некрополите с надгробните им паметници, гробни съ-

10. Мраморен "цирков афиш". Сердика, IV в. оръжения, характерен погребален инвентар, градски и извънградски жилищни и обществени сгради с елементи от тяхната архитектурна украса, керамични и метални съдове, части от мебели, производствени инструменти, както и култови комплекси с вотивни дарове. Сред изложените колекции важно място заемат апликациите от колесници, открити в надгробните могили на местната аристокрация от Тракия, надгробните плочи от провинция Македония, които показват различните тенденции в развитието на римския портрет през I-IV в., бронзовата глава от статуя на Гордиан III (238-244), която вероятно е украсявала агората на Никополис ад Иструм (с. Никюп, Великотърновско). Експозицията включва и съкровището от Червен бряг, Плевенско – императорски подарък за местна личност по случай децения на Лициний, плочата

от София (Сердика), известна като "цирков афиш", пиластровите капители от вила Армира край Ивайловград, изящно изработени в стила на Афродизийската школа, монументалната статуя на Фортуна от Гиген, главата от бронзова статуя на Аполон от София. В залата са изложени портретни статуи, бюстове и глави, както - и копия на известни гръцки произведения, с които се представят основните скулптурни направления през римската епоха.

В експозицията е включена изключително богата колекция от оброчни плочи, сред които централно място заемат откритите в светилището при Глава Панега. Чрез тях се представя синкретизмът между божества от местния, елинския и римския пантеон – явление, което е често засвидетелствано в тракийските светилища.

В същата зала е представен и археологическият комплекс „Св. София“ с гробен

11. Зала Средновековие.

инвентар, датиращ от II-III в., стенописи от гробница от IV в. и надгробни плочи от V-VI в. Сред тази група паметници се нами-

12. Керамична икона на Св. Тодор Стратилат. Велики Преслав, X в.

рат известната мозайка и сребърната мощехранителница от църквата „Св. София“; абсидалната мозайка принадлежи на нейния най-ранен строителен период (IV в.). Темата за Византия е развита чрез най-характерните паметници за тази епоха. Представени са колекции от различни типове капители, част от амвон и плочи от олтарни прегради, мощехранителници от различни материали и форми и други предмети, които показват постепенното развитие на култа. Централно място в тази група предмети заемат комплексът от Садовец с фино изработен златен кръст и уникалните свещници, както - и релефните плочи от червена шиста, украсявали църковни постройки или богата светска сграда. В тази част на залата е изложена и впечатляваща колекция накити, която е свидетелство за готското присъствие на територията на днешна България през VI в.

От двете страни на монументалното стълбище, над което е поставено гипсово копие на скалния релеф с изображение на конник от

13. Златен дискос и кръст-енколпион. Велики Преслав, IX-X в.

14. Мозаечна икона на Богородица Одигитрия от църквата „Св. Георги“ в град Ерегли (Хераклея Понтика). XIII-XIV в.

Мадара, Шуменско, е представена каменната летопис на българите. Надписите, които са написани на гръцки език, съобщават за събития от историята на Първото българско царство, като най-ранният от тях е от 705-707 г. Важна историческа стойност има фрагмент от колона от с. Селище (Сюлей-

15. Сребърно съкровище от Никопол. XIV в.

ви в Мелник (Благоевградско), Калотина (Софийско), Крапец (Пернишко) и Несебър (Бургаско).

Църквата „Св. Никола“ в Мелник (XIII в.) е била построена към края на IX в. върху останките от раннохристиянски храм и

16. Стенопис от църквата „Св. Никола“ в Мелник. XII-XIII в.

ния, както - и евангелски сцени. Църквата „Св. Георги Мали“, построена през XVII в., се е намирала на южния бряг на стария град Несебър. Стенописите са били свалени и прибрани в Народния музей в София преди разрушаването на църквата през 1946 г. Изложените фрагменти от стенописи принадлежат към декоративната програма на южната и северната стена на църквата. Представени са светци-воини и лечители, както - и евангелски сцени.

17. Стенопис от църквата „Св. Георги Мали“ в църквата Несебър. XVI в.

18. Стенопис от църквата „Св. Георги Големи“ в Несебър. XVIII в.

ковна България - Велики Преслав, Украсата на църковните постройки от епохата на Второто българско царство, Църквата и владетелят.

Строителни материали и инструменти, водопроводни и канални тръби, тръби за комини, вградени в стените, фрагменти от многоцветни стъкла за прозорец, ключове и катинари, кухненска и трапезна керамика, светилници, предмети за изработването на облеклото (игли за шиене, железен дарак, прешлени за вретено), а също - и други предмети, свързани със забавленията на децата и мъжете в дома (костени зарове, играчки, пулове за табла и др.), позволяват да се оформи картината на бита на човека през тази епоха. Сред изложените предмети особено интерес представляват сребърни съдове, внос от западна Европа, както - и фрагментите от тъкани и бродерии от църквата „Св. София“ и от Трапезица в Търново.

Накити от благороден метал, от мед и бронз, често позлатявани и украсени със скъпоценни камъни и стъкло, изработени в българските градски ателиета или в императорските работилници на Византия, на Източното Средиземноморие и Западна Европа отразяват модата, която обогатява традиционното женско облекло. Сред накитите за глава на мястото на изящните обици се налагат големите масивни наушници. Носят се огърлици от многоцветни мъниста и метални и стъклени гривни. Дрехите се затварят с метални копчета, както и с колани с метални апликации.

Оръжия и воински принадлежности - ризница, сабя, върхове на копия и стрели, колани и амуниция представят българския воин. Инструменти за ковачество и дърводелство, земеделски сечива, златарски инструменти, костени предмети и керамични съдове, изработени на ръчното гърнчарско колело и на крачния кръг показват високото ниво, постигнато от занаятчийските работилници през тази епоха. Сред представените керамични съдове могат да се видят: белоглинена, рисувана, глазирана и „сгра-

фито” керамика.

Амулети с предпазно предназначение, намерени в първите български столици от VII-X в., заедно с розета с руни от Плиска и керемидата с изображение на шаман, открита в култовия център на Мадара, свидетелстват за устойчивостта на езическите вярвания на българите и за запазването на обичайните им култови практики, дори - след приемането на християнството.

Писмената традиция на българите е илюстрирана чрез първия станал известен надпис на кирилица, издълбан върху каменната надгробна плоча на Мостич, висшия сановник (ичергубоил) от Велики Преслав (X в.), както - и чрез плочките от белоглинена глазирана керамика с литургични текстове, изработвани във Велики Преслав през X-XI век.

В тази зала са изложени още известният златен нагръден кръст от Плиска, украсен с множество миниатюрни изображения и сцени, фрагменти от каменната пластична и белоглинена глазирана декорация и керамична икона на Св. Теодор от Велики Преслав, както - и декоративни елементи от

църкви и нагръдни икони с изображения на покровители на войни, аристократи и прелати, датиращи от епохата на Второто българско царство. Сред малките икони най-забележителна е златната, с образа на Богородица, и декоративни мотиви в емайл. Важно място в зала Средновековие се отделя и на три ценни икони от XIV в.: двустранната - от Поганово, един от шедьоврите на иконописца от този век, с изображенията на Богородица с Йоан Кръстител и Видението на Езекиил, мозаичната - от Тракия с Богородица с Детето и друга - със сребърен обков и дарителски надпис на чичото на българския владетел Иван Александър. В последната витрина на тази зала са показани печатите, скрепявали писмата на владетели и духовни водачи от различни времена. Заедно са поставени тези на Борис-Михаил, покръстителят на България и Георги, синкел български, на цар Иван Александър и изработеният с изключително майсторство печат на патриарх Висарийон от Търновград. Сеченето на монети е представено с образци на различни типове от различни владетели. Златни и сребърни

19. Зала Трезор.

20. *Бронзов шлем от некропола при Требенище, Македония. Краят на VI – началото на V в. пр. Хр.*

пръстени-печати с донесени от Западна Европа хералдични символи бележат усвояването на такава практика от владетели, представители на аристокрацията и вероятно - от представители на богатото гражданство. Богатството и възможностите на българската аристокрация се демонстрират и чрез златните коланни украси от Мада-ра (VII и IX в.), забележителната сребърна чаша, принадлежала на великия жупан Сивин, открита в неговия гроб в Преслав, и от такива находки като укритото при Никопол съкровище от края на XIV – началото на XV в. Намерено в метален съд, то съдържа скъпи съдове, накити и монети. В зала „Трезор“ са събрани най-представителните паметници от колекциите на музея: съкровища, инвентар от гробове и единични предмети с особено художествено и историческо значение, които се датират в дългия период от къснобронзовата и ранножелязната до римската епоха. Те са представени в хронологическа последова-

21. *Златна погребална маска от некропола при Требенище, Македония. Краят на VI – началото на V в. пр. Хр.*

сред шедьоврите на тракийската торевтика. Върху тях са изобразени борби на животни и конници, с детайли подчертани с позлата. Съкровището от Николаево, принадлежало на върхушката на местната аристокрация в римската провинция Долна Мизия, съдържа многобройни златни и сребърни женски и мъжки накити, украсени с многоцветни скъпоценни камъни, които показват най-големите постижения на ювелирството в източните провинции и в цялата Римска империя. Част от съкровището са и сребърни предмети за богата трапеза и голямо количество сребърни монети. В тази зала са изложени предмети с голяма художествена стойност от гробния инвентар от могили в селищата Белоградец, Дуванлии, Крън, Старосел, Стрелча, Златица, Розовец, Шипка, Арчар и Шишковци. Сребърната амфора-ритон от Дуванлии е шедьовър на ахеменидското изкуство, многобройните сребърни съдове от други комплекси са дело на гръцки майстори, а скифосът от Стрелча показва високите постижения на местните златари. Златната погребална маска и пръстенът-печат от

22. Златното съкровище от Вълчитрън, Плевенско. Късна бронзова епоха. Краят на II – началото на I хилядолетие пр. Хр.

23. Сребърна кана от некропола при Дуванлий, Пловдивско. Втора половина на V в. пр. Хр.

Крън, заедно с бронзовата глава от Шипка, са сред най-големите открития на последното десетилетие, извършени от археолога Георги Китов. Маската, тежка над 600 гр., впечатлява с фината изработка и реалистичното предаване на детайлите на лицето. Бронзовата глава, дело на гръцки скулптор от края на IV в. пр. Р. Хр., принадлежи на портретна статуя на тракийския цар Севт

24. Златна маска. Надгробна могила Светица до с. Крън, Казанлъшко. Краят на V в. пр. Хр.

25. Златен пръстен-печат. Надгробна могила Светица до с. Крън, Казанлъшко. Краят на V в. пр. Хр.

26. Сребърен скифос от Стрелча. Втора половина на IV в. пр. Хр.

III. Златният накит с големи скъпоценни камъни от гроб на момиче от знатно семейство, открит в Арчар, е сред редките, най-представителни украшения за глава от територията на цялата Римска империя. Сребърните украшения с позлата от могила в Шишковци показват разкоша на конските амуниции и на колесниците на тракийската аристокрация през римската епоха. Отделно място в зала „Трезор“ е посветено на некропола в Требенище, Македония. Представени са предмети от най-ранните разкопки на този некропол на илирите (останалите се съхраняват в колекциите на Археологическите музеи в Белград и Скопие). Шлемове, украсени със златни ленти, маски и ръка с пръстен от тънък златен лист, златни елементи от украсата на щитовете и парадно облекло, накити от кехлибар, сребърни, бронзови и стъклени съдове

27. Апликация от конска амуниция от съкровището от Луковит, Ловешко. Втора половина на IV в.

представяват част от гробния инвентар на шестима воители. Внос от централна Европа, от Финикия, от Лакония и от други райони на древна Гърция, те свидетелстват за развитите търговски взаимоотношения още през архаичната епоха в тази част на Балканския полуостров.

Наред с постоянната експозиция, в Музея се представят и редица временни изложби. Като традиция в последните години се наложи изложбата "Българска археология", която ежегодно илюстрира резултатите от археологическите проучвания през годината. С тази изложба посетителите имат възможност да се запознаят както с най-интересните и впечатляващи находки, така - и с информация за самите обекти и последните открития в тях - от най-ранните следи от чо-

вешко присъствие през ранния палеолит до средновековните български столици Плиска, Преслав и Велико Търново. Изложбата се открива в средата на февруари, когато се чества и "Денят на археолога".

Редовно се организират и тематични временни изложби, посветени на конкретни обекти или - на различни аспекти от културата на обществата по българските земи. През август и септември 2011 г., във връзка с провеждането на XXII Международен конгрес за византийски изследвания, се представи изложбата "България във Византийския свят". Паралелно с нея се състоя и изложбата "Аз писах.", илюстрираща развитието на българската писменост и на българския език през средновековието.

Музеят е чест домакин и на фотографски и художествени изложби. Последната фотографска изложба (6 - 30 декември 2011 г.) представя научните постижения на Инсти-

28. Бронзова глава от могилата Голямата косматка (гробницата на Севт III) в “Долината на тракийските царе”, Казанлъшко. Краят на IV в. пр. Хр.

тута по археология и етнология при Полската Академия на науките. На 28 табла са показани най-интересните археологически обекти – от палеолита, неолита, бронзовата епоха, римския период, средновековието и новото време, в които се провеждат проучванията на Института през последните десетина години. Представени са също така и най-новите лабораторни методи в археологията.

Интернет адресът на Националния Археологически институт и музей е:

<http://www.naim.bg/> .

Музеят се намира на адрес: гр. София, 1000, ул. „Съборна“, 2.

30. Сребърна украса от сбруя на колесница. Шишковци, Кюстендилско. II в. пр. Хр.

29. Сребърна чаша с двойно дъно. I в. Неизвестно местонамиране.